

МФН

2301

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

МІШЕНІНА ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА

УДК: 811.161.2'367 +81'37 М 71

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ПОСЕСИВНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310378

Київ – 2005

1943

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі української мови Криворізького державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент
ВЕРБОВИЙ Микола Володимирович,
Криворізький державний педагогічний
університет, доцент кафедри української мови

Офіційні опоненти доктор філологічних наук, професор
СОЛОГУБ Надія Миколаївна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
стилістики і культури української мови.

кандидат філологічних наук, доцент
ЛЕУТА Олександр Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри української мови.

Провідна установа – Кіровоградський державний педагогічний
університет імені В.Винниченка, кафедра
української мови,
Міністерство освіти і науки України,
м. Кіровоград.

Захист відбудеться „ 1 ” червня 2005 р. о 16³⁰ год. на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті
імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „ 25 ” квітня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П.Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Панівним у сучасній лінгвістиці є функціональний підхід до аналізу мовних явищ. Це зумовлено тим, що до сьогодні достатньою мірою досліджена структура мови, взаємовідношення між одиницями в мовній системі, але недостатньо вивчено те, як ці одиниці функціонують. Адаже потенції мовної одиниці, її можливості передавати певний семантичний і структурно-синтаксичний зміст зумовлюють вибір тієї чи іншої одиниці мовцем у процесі мовлення й визначають сферу її вживання. Функціональна парадигма об'єднує різнорівневі засоби, які виражають варіанти певної поняттєвої категорії. У її дослідженні йдеться насамперед про елементи відображених відношень між об'єктами дійсності, які (елементи) входять до сфери варіативності узагальнених семантичних категорій.

Функціональний аналіз застосовано у дослідженнях категорій темпоральності, модальності, локативності, аспектуальності, оцінки тощо. Посесивність же розглядалася лише з позиції реалізації на словотвірному, лексичному або морфологічному рівнях в українській, польській, чеській, болгарській, російській, англійській мовах.

На рівні предикативних посесивних конструкцій категорія посесивності привертала меншу увагу дослідників. На матеріалі романських і балтійських мов ці питання частково висвітлені у працях Е.Бенвеніста, ЛЛухта, О.Мухіна, О.Селіверстової. На окремі риси синтаксису посесивних конструкцій української мови вказували Л.Булаховський, Н.Гуйванок, М.Жовтобрюх, О.Курило, О.Мельничук, І.Слинько, С.Смеречинський. Проте, незважаючи на значний доробок науковців, багато питань цієї проблеми залишаються дискусійними; немає єдності й у визначенні критеріїв виділення власне посесивних конструкцій. З позиції функціональної граматики спостереження над посесивною одиницею має спиратися на аналіз семантичних компонентів посесивних відношень і засобів їх реалізації. Сукупність засобів вираження являє собою певний простір, в якому виділяється ядро й периферія. Ядерна одиниця реалізує в реченні значення категорійної домінанти щодо формального вираження позиції всіх учасників ситуації.

Традиційно ядерними (базовими) посесивними конструкціями вчені вважали одиниці, що конституюються на базі дієслів *мати*, *бути* ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4 ; (У) $N_2 - Vf$ (бути) — N_1). Проте поняття ядра й периферії у вираженні посесивних відношень уявляється більш широким. Базова одиниця, згідно з теоретичними положеннями дериваційного синтаксису, характеризується симетрією співвідношень власне семантичного, семантико-синтаксичного, формально-граматичного й комунікативного планів. У такому разі постає питання про віднесення ускладнених (семантично і формально) моделей з дієсловом *мати* (конверсивної — з дієсловом *бути*) до ядра чи периферії та про співвіднесеність (або дериваційний зв'язок) таких конструкцій з іншими одиницями з посесивним значенням.

Залишаються неописаними численні структурно-семантичні типи конструкцій (на позначення відношень “людина — абстрактне поняття”).

Отже, вивчення посесивних предикативних конструкцій передбачає визначення семантичних компонентів посесивних відношень, які зумовлюють їх структурно-семантичні особливості, а також характеризують зв'язок “посесор — об'єкт володіння”.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу специфіки конструкцій, що відображають посесивні відношення (володіння). Функціональний підхід дозволяє здійснити аналіз однорівневих і різнорівневих засобів, які взаємодіють на основі спільних семантичних функцій і можуть бути нетотожні як за формою, так і за змістом. Одним із важливих аспектів функціонального аналізу є виявлення загального й відмінного в одиницях, виходячи з характеристик інваріанта й варіанта. У зв'язку з цим актуальним видається виділення формального інваріанта, який у своїй семантичній структурі виявляє компоненти (посесивного зв'язку), обов'язкові для розуміння категоріальної ситуації. Граматичне оформлення відтінків посесивного значення, відповідно, пов'язується з комбінацією цих компонентів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках реалізації наукової програми "Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності". Проблематика дослідження координується з науковою темою кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету "Проблеми функціонування мовних одиниць і граматичних категорій у різних стилях української мови". Тема дисертації затверджена Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету 09 січня 2003 року, протокол №6.

Мета роботи полягає у з'ясуванні зумовленості структурно-семантичних особливостей цих структур в основних стилях української мови.

Реалізація поставленої мети передбачає **розв'язання таких завдань:**

- 1) з'ясувати зміст поняття "посесивність", розглянути структуру функціонально-семантичної категорії посесивності;
- 2) класифікувати різні типи відношень, об'єднані загальним поняттям "посесивність";
- 3) описати основні семантичні типи посесивних предикативних конструкцій;
- 4) виділити й описати мінімальні структурні схеми синтаксичних конструкцій з дієсловом *мати*, зумовлені способом організації семантичних компонентів посесивних відношень, та засоби їх морфолого-синтаксичної реалізації;
- 5) охарактеризувати основні семантичні компоненти посесивного значення;
- 6) виявити особливості функціонування посесивних предикативних структур в українській мові, з'ясувати причини, які уможливають паралельне вживання певних конструкцій.

Теоретико-методологічні засади. В основу дослідження покладено положення про зв'язок мови й мислення. Мова є засобом пізнання світу, універсальною оболонкою різних форм суспільної свідомості. Мовна система граматики, що охоплює впорядковану множинність граматичних одиниць, класів і категорій, їхню структуру та зв'язки з лексикою, включає також закладені в цій системі закономірності функціонування мовних засобів, що реалізуються в процесах мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Важливе значення має положення про взаємодію елементів мовної системи й навколишнього світу, про тісний зв'язок семантичних і граматичних категорій на рівні мовних засобів та їх функцій. У роботі використано положення функціонально-граматичних досліджень, що знайшли відображення у працях Й.Андерша, Е.Бенвеніста, Л.Булаховського, І.Вихованця, К.Городенської, А.Грищенка, Н.Гуйванюк, Ж.Лейтнера, О.Мельничука, І.Слинька, В.Топорова, С.Ульман, В.Харьковського, К.Чинчеля, Ч.Філімора,

В.Ярцевої.

Об'єктом дослідження є посесивні предикативні конструкції, які на сьогодні ще недостатньо описані на рівні структурної й семантичної організації, а також на рівні дериваційних відношень цих одиниць та одиниць інших мовних рівнів (морфологічного, лексичного, словотвірного, синтаксичного).

Предметом дослідження є семантико-синтаксична структура предикативних конструкцій посесивності.

Матеріал дослідження. Фактичний матеріал, проаналізований у дисертації, добрався з текстів розмовно-побутового (фольклор, художні тексти) та наукового стилів, художніх текстів української літератури XIX — XX століття різної жанрової приналежності (прозових, поетичних і драматичних творів). Усього проаналізовано близько трьох тисяч синтаксичних конструкцій.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві системно описано структурно-семантичні типи посесивних предикативних конструкцій з позицій функціонально-семантичного синтаксису, з'ясовано умови формування та засоби їх реалізації як однорівневих та різнорівневих дериватів. Досліджено семантичні компоненти, що є релевантними у визначенні характеру посесивного зв'язку. Уперше виділено відношення органічної / неорганічної належності, належності дифузного типу.

Теоретичне значення дослідження. Дослідження структурно-семантичних особливостей посесивних предикативних конструкцій поглиблює теорію граматики на основі з'ясування механізму відображення в мові складної взаємодії та взаємозв'язку явищ реальної дійсності у вияві посесивних відношень і мовних засобів вираження їх у посесивних конструкціях.

Практичне значення роботи визначається можливістю використання її результатів у підручниках і посібниках з сучасної української літературної мови з метою поглибленого опису структурно-семантичної специфіки простого речення, а також у практиці викладання курсу української мови у вищих навчальних закладах освіти, у спецкурсах і спецсеминарах з проблем синтаксису простого речення. Матеріали дисертації можна використати при укладанні синтаксичного словника сполучуваності дієслова *мати* з суб'єктивними, об'єктивними, локативними й темпоральними синтаксемами.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта дослідження, мета роботи зумовили використання як основних описового методу, трансформаційного та компонентного аналізу. Також застосовувалися прийоми класифікаційного та кількісно-статистичного методів.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету. Наукові доповіді з теми виголошувалися на наукових конференціях професорсько-викладацького складу Криворізького державного педагогічного університету (2002, 2003, 2004 рр.); на Других Всеукраїнських науково-граматичних читаннях (м. Донецьк, 23–24 жовтня 2002 року). Результати дисертаційного дослідження впроваджені на уроках української мови с/ш №52 м. Кривого Рогу (довідка №57 від 17 вересня 2004 року) та в лекційно-практичному курсі сучасної української літературної мови Київського міського педагогічного університету імені Б.Д.Грінченка (довідка №137 від 27 грудня 2004 року).

Публікації. Результати дослідження відображені в десяти публікаціях, сім з них уміщено в наукових виданнях, рекомендованих ВАК як фахові.

Структура та загальний обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку джерел фактичного матеріалу та їх умовних скорочень. Загальний обсяг дисертації 198 сторінок (із них основний текст дослідження – 192 сторінки); список використаної літератури становить 235 позицій, список джерел фактичного матеріалу – 92 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, теоретико-методологічні засади дослідження, вказано на зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету й завдання дисертації, теоретико-методологічні засади дослідження, з'ясовано об'єкт і предмет дослідження, його джерельну базу, визначено наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, подано відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження.

У **першому розділі** – „*Посесивність як мовна категорія*” – аналізується поняття „посесивність”, визначається структура посесивності, виділяються мовні рівні, на яких реалізується належність; обґрунтовується вибір базової моделі посесивної конструкції ($N_1 - Vf$ (мати) – N_4); класифікуються посесивні предикативні структури залежно від типу посесивного зв'язку (конструкції органічної та неорганічної належності, конструкції дифузного типу).

Традиційно категорія посесивності в сучасній лінгвістиці розглядається як одна із семантико-синтаксичних універсалій, яка відображає відношення між двома об'єктами зовнішньої реальності. Учені розуміють посесивність як поле, що містить упорядковані змістові елементи, співвідносні з формальними засобами вираження (Н.Г. Уйванюк, В.Топоров). Залежно від способу передачі посесивних відношень і характеристики ситуацій володіння (тобто ступеня експліцитності значення категорії посесивності) в структурі поля виділяють ядро й периферію. Загальноновизнаним є той факт, що універсальними способами передачі значення посесивності є дієслова *мати* і *бути*, які формують валентну рамку із двох обліigatorних актантів (Н.А. Рупнонова, І.Данильчук). Такі конструкції виражають значення володіння і називаються власне посесивними. Посесивні відношення в подібних одиницях виявляють ознаки: а) об'єкт володіння є залежною субстанцією, утворює простір суб'єкта; б) суб'єкт володіння (посесор) являє собою незалежну субстанцію і є носієм предикативної ознаки володіння; в) предикативна ознака володіння представлена як спрямування відношення від посесора до об'єкта. Виділяються конструкції, що конституюються на базі предикатів, виражених дієсловами на позначення дії. Обидва типи конструкцій виявляють позиції посесора та об'єкта володіння. Посесивне відношення експлікується за допомогою предиката, вираженого дієсловом на позначення дії, що відносить такі структури до периферії.

Понятійна основа ситуації володіння трактується по-різному. В широкому розумінні посесивність виражає просторові відношення, коли один із об'єктів “включається” або “входить”

до іншого. У роботі посесивний зв'язок розглядається як стан „входження” або „включення”, оскільки виділення сфер посесора розширює межі відношень на рівні суб'єкт – об'єктивна дійсність. Володіння з цієї позиції витлумачується у зв'язку з аспектом відносності, а не абсолютності. Таким чином, для характеристики посесивної ситуації актуальним є окреслення меж простору суб'єкта володіння. Стан володіння, у якому перебуває конкретний предмет, аналогічно характеризується за допомогою компонентного аналізу відношень з іншими субстанціями. Спосіб практичної діяльності людини стає основою різних (у тому числі альтернативних) орієнтацій пізнання, що визначають ціннісне сприйняття об'єктів. На цій підставі відношення розглядається як характеристика реальності, в якій є можливими події, процеси як результат практичної варіативності умов існування об'єктів володіння. У такий спосіб відношення вказують на своєрідну незавершеність певного фрагменту дійсності, можливість виникнення нових процесів. Тому виділяємо динамічний аспект посесивних відношень: володіння об'єктом певним чином „реалізується”.

Враховуючи зазначене вище, **посесивність** витлумачується як одна із універсальних категорій, що виявляється на семантико-синтаксичному рівні як функціонально-семантична категорія і відбиває відношення між двома об'єктами, коли один об'єкт сприймається як елемент особистої сфери іншого об'єкта (особи) або коли один об'єкт (особа) має право володіння чи користування іншим об'єктом (матеріальним).

На основі аналізу посесивних відношень виділяються семантичні компоненти, що є релевантними для визначення сфери володіння. Розуміння невідчужуваності в роботі ґрунтується на тому, що посесивні відношення виникають між незалежною субстанцією (суб'єктом) і залежною (об'єктом) – заданою, обов'язковою складовою посесора. З цієї позиції функціональні, рідні зв'язки на рівні „особа – особа” визначається як ознака відчужуваної належності. Неорганічна належність характеризує об'єкт як окремий, відчужуваний від посесора. Об'єкт, що входить до сфери посесора, становить дискретну одиницю зовнішньої реальності і є відчужуваною частиною посесора.

Реалізація зв'язків у вигляді матеріального процесу вимагає більш конкретного підходу до їх розуміння, розподілу за рівнями організації реальності, оскільки, наприклад, емоційні й раціональні відношення можуть виявитися не у вигляді фізичного процесу, а за допомогою поведінки людей, їх дій і вчинків. Пор.: *...Вітатий, проте, не мав на неї зліду, він процав їй цей, як завжди буйний спалах* (Гончар); *Але ж має тепер жиститичко: відколи ту поліцейську ганчірку на руку начетив, у вічім перебуває страху...* (Гончар).

Отже, в межах відповідного рівня організації матерії (соціального, психофізичного рівня) абстрактні поняття включаються до системи посесивних зв'язків і отожднюються з об'єктом володіння. Очевидно, для аналізованої сфери володіння не є визначальними ознаки на рівні опозиції відчужуваність / невідчужуваність, оскільки опосередковане співвідношення матеріальних еквівалентів з абстрактними поняттями не усуває різниці між чуттєвим і раціональним. Тому виділено належність дифузного типу, яка характеризує зв'язок “людина – внутрішній світ”; “людина – соціальна дійсність”.

За характером посесивного зв'язку вчені виділяють субординативну й домінуючу

належність. Субординативна належність — це пасивне, неконтрольоване відношення між двома окремими об'єктами, при якому посесивний об'єкт або сама наявність зв'язку не залежить від посесора. Домінантна належність — це активне, контрольоване відношення між двома окремими об'єктами, при якому посесивний об'єкт або наявність зв'язку залежить від посесора. Відношення належності протиставляються також на рівні опозиції постійність / тимчасовість зв'язку. Постійне володіння містить інформацію про об'єкт, що постійно пов'язаний зі своїм посесором. Тимчасове володіння визначає об'єкт як такий, що пов'язаний з посесором тимчасовим відношенням. Проте, на нашу думку, таке розуміння вимагає конкретизації, оскільки виділені різновиди посесивного простору модифікують узагальнене поняття володіння. У понятті „постійність” відбиваються однорідність, тотожність, цілісність зв'язків. Непостійність визначається як розщеплення або одноактність, переривання чи відновлення зв'язків. Отже, в загальному значенні постійність (статичність) характеризує зв'язок власне володіння. Відповідно, сфера відчужуваності виключає предмети навколишньої дійсності. Такі відношення характеризуються як володіння або зв'язок за функцією: *Чи не покажіте нам хоч трішки, бо ми й шматка хліба не маємо* (Кармалюк); *Ми навіть власної не маєм хати, Не відкрийте нас творемним ключарям* (Українка). Розуміння відчужуваності уявляється як динаміка втрати та набуття власності.

Для органічної належності визначальною є постійність посесивних зв'язків. Відношення, які здійснюються в межах посесивного простору дифузного типу, мають функціональний характер, оскільки абстрактні поняття відбивають результат пізнання людиною об'єктів соціальної і духовної реальності у формах практичної діяльності. Проте подібні одиниці вважаються не власне посесивними, оскільки в цьому випадку відбувається фактично лише перенесення сформованої моделі посесор – відношення володіння – об'єкт володіння, категоріальне значення посесивності набуває відносного, не спрямованого характеру.

Отже, категорія посесивності має концентричну будову, центром якої є людина, носій ознаки володіння. Багаторівневість дійсності зумовлює виділення трьох сфер за ознакою приналежності об'єкта до зовнішньої чи внутрішньої (ідеальної) реальності. В межах простору здійснюються посесивні відношення, що характеризують об'єкт як відчужуваний / невідчужуваний або такий, що поєднує ознаки обох типів зв'язків. Реалізація відношень залежно від різновиду посесивного простору може мати статичний або динамічний характер. Проте на кожному рівні організації дійсності, окрім загальних для всіх рівнів зв'язків, існують свої, специфічні відношення.

Одиниці всіх рівнів (лексичного, морфологічного, синтаксичного) містять сему, яка передбачає зв'язок між двома предметами й може реалізуватися як у лексичних одиницях, визначаючи сам принцип номінації об'єкта, так і на синтаксичному рівні. Тому виділення базової моделі уможливило систематизацію семантичних компонентів посесивних відношень, які своєрідно групуються у конструкціях певного семантичного різновиду, а також зумовлюють трансформаційний процес через актуалізацію певних компонентів посесивних відношень. Синтаксичні одиниці мають системну організацію. Дериваційна парадигма як сукупність форм одного структурного типу виявляє їх взаємозв'язок. Компонент дериваційної парадигми в ролі похідної конструкції відбиває процеси модифікаційної або транспозиційної природи. Визначення

похідної одиниці здійснюється за допомогою аналізу формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації речень, які перебувають у дериваційному зв'язку. Видові семантико-синтаксичні категорії ґрунтуються на семантичних ролях іменникових компонентів у реченні. Базова модель речення характеризується симетрією усіх рівнів.

У роботі зазначається, що посесивні відношення відображають зв'язок посесора та об'єкта. Оскільки семантично елементарне просте речення являє собою структуру, яка складається тільки з одного предиката й зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових синтаксисем, семантично передбачуваних валентністю предиката стану, вираженого дієсловом *мати*, є позиції суб'єкта та об'єкта: *Хлопець має книгу*. У наведеній моделі посесор (носії активної ознаки) розуміється денотативно: як реальний актант категоріальної ситуації. Суб'єкт представлений у пропозиції, співвідноситься з „данім“ (темою) при актуальному членуванні конструкції. Дериваційні відношення між компонентами парадигми речення мають неоднаковий характер, хоча разом із тим видозміни речення не порушують необхідних у цих процесах меж семантико-синтаксичної тотожності синтаксичних одиниць. Транспозиційні видозміни стосуються перетворень складних речень на прості ускладнені та перетворень речень на словосполучення. Регулярні співвідношення вихідності / похідності виявляють складнопідрядні речення з детермінантними підрядними частинами (часу, причини, цілі, допустові, умовні) і прості ускладнені речення з детермінантними членами*.

Отже, у таких структурах просте речення типу *Хлопець має книгу* займає середню позицію парадигматичного ряду, функціонує як похідна одиниця щодо складного речення (за умови наявності структурно-семантичного поширювача), як вихідна одиниця щодо ускладненого простого речення або синтаксичної одиниці нереченнєвої природи (словосполучення, синтаксеми): а) *Михайло має книгу* — *книга Михайла* — *Михайлова книга*; *Дівчина має русяве волосся* — *Дівчина з руським волоссям* — *Русьоволоса дівчина* — *Русявка*; б) *Катря має гроші на сукню* — *Катря має гроші, щоб купити сукню*. Аналіз вихідної посесивної предикативної конструкції дозволяє, по-перше, визначити співвідносність однорівневих та різнорівневих дериватів, по-друге, виділити шляхом порівняння компоненти посесивних відношень, що виявляються на семантико-синтаксичному та власне семантичному рівнях (*Микола має фотокартку* — володіння за функцією; наявність предмета; наявність як результат дії). Деталізація компонентів посесивних відношень спирається на протиставлення зовнішнього та внутрішнього володіння, посесивність як мовна категорія комплексно відбиває характеристику зазначених видів володіння за напрямками зв'язку та його значення.

У роботі розглядаються посесивні предикативні конструкції, виходячи з аналізу посесивних відношень, відображених у базовій моделі. Структура посесивних предикативних конструкцій відповідає загальній формулі *суб'єкт — відношення — об'єкт*. У вихідній моделі конструкцій спостерігається симетрія співвідношень власне семантичної, семантико-синтаксичної та формально-граматичної структури. Отже, базова конструкція визначається як така, що має модель N_1 — V_f (мати) — N_2 ; виражає семантичну структуру: носії посесивного відношення — посесивне відношення — об'єкт посесивного відношення.

* Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. — К.: Либідь, 1997. — С.173-175.

У базовій посесивній конструкції з дієсловом *мати* учасники ситуацій характеризуються однозначно: суб'єкт відношення є активним, об'єкт – пасивним, оскільки на нього спрямоване відношення володіння. Відомо, що реляційне значення підкоряється законам логіки: воно має об'єднувати однорідні сутності. Оскільки в мовній реальності модель посесивних відношень є антропоцентричною, то суб'єкт володіння виражається лексемами на позначення особи. У семантичній структурі такі лексеми містять реляційне значення „володар”. Посесивний простір утворюють предмети, події, явища й інші особи. Референція лексем у позиції об'єкта володіння дозволяє визначити характер посесивного зв'язку, враховуючи ознаки: відчужуваність / невідчужуваність; статичність / динамічність; активність / субординативність.

Таким чином, категорія посесивності визначається як семантично гетерогенна, тобто така, що об'єднує ряд різнопланових відношень. Враховуючи релевантні для визначення типу посесивного відношення ознаки, конструкцію типу *Хлопець має книгу* можна кваліфікувати як базову, тобто таку, що виявляє активний суб'єкт, субординативний об'єкт, відчужуване відношення (об'єкт не є частиною посесора); статичність володіння (характеризує простір як включення). Комбінація семантичних компонентів дає можливість виділити різновиди посесивних предикативних структур: конструкції органічної належності (об'єкт є частиною посесора; простір являє собою входження); конструкції дифузного типу, які відбивають відношення між людиною та абстрактним поняттям (відношення, що передають психічні, інтелектуальні властивості особи; відношення, які відбивають результати духовного освоєння дійсності).

Структурно-семантичні поширювачі базової посесивної конструкції різняться ступенем обов'язковості, необхідності в семантико-синтаксичній структурі речення. Обов'язкові компоненти співвідносні з такими елементами ситуації, які відіграють основну роль для характеристики й ідентифікації відношень. Необов'язкові (другорядні) компоненти вказують на вірогідні, можливі елементи ситуації. Структурна організація значень посесивних відношень визначає структурно-семантичні особливості конструкцій зі значенням належності.

У другому розділі – „*Конструкції з семантикою неорганічної / органічної належності*” – розглянуто визначальні характеристики структури та семантики предикативних структур на позначення неорганічної / органічної належності.

Конструкції неорганічної належності відбивають відношення між людиною та річчю; людиною і людиною. Значення володіння виявляє такі семантичні компоненти: а) об'єкт постійно / тимчасово пов'язаний із суб'єктом; б) суб'єкт активний щодо об'єкта; в) об'єкт не є частиною посесора.

Характерною особливістю для конструкцій неорганічної належності є активне вживання конверсивної моделі (*Петро має стіл — Стіл належить Петру*), оскільки їхня семантична структура має вигляд: *Носій посесивного відношення — Посесивне відношення — Об'єкт посесивного відношення*. Базова модель С — П — О (N₁ — Vf (мати) — N₄) поширюється відповідно до послідовності семантичних компонентів посесивних відношень. Динамічний характер посесивного зв'язку зумовлює функціонування чотириконтентних конструкцій, в яких розрізняється значення власне володіння та належність за фундацією. У подібних структурах фіксується кореляція статичного дієслова *мати* з динамічними дієсловами на позначення набуття,

втрапи власності чи користування нею.

Відчужувані об'єкти, що складають посесивний простір особи, становлять конкретні предмети. За характером зв'язку посесора та об'єкта володіння виділяються тематичні групи: конкретний предмет; матеріальні цінності; одяг; їжа; приміщення, господарські будівлі.

Належність за функцією характеризує динамічний зв'язок „посесор — конкретний предмет” і зумовлює функціонування чотириккомпонентної конструкції зі значенням мети або безпосереднього користування об'єктом (N_1 — Vf (мати) — N_4 — (в) N_6 (руках); *Вони (бійці — Т.М.) уже мали авіапівки у руках* (Смолич). Конструкції, які представляють відношення „суб'єкт — одяг”, реалізують значення власне володіння та володіння за функцією, що зумовлює регулярне використання локативного поширювача. При цьому детермінатив виявляє отождоження суб'єкта як тіла, що має невідчужувані частини з комунікативно виділеними (*на собі* (тіло — тіло); *на ногах, голові, руках тощо*): *Щинський мав на собі такуй костюм, на якій ніхто не повинен був би задрити* (Шевчук). Стагичні посесивні відношення „суб'єкт — матеріальні засоби” характеризують простір особи як постійний. При цьому об'єкт володіння виражається тематичним іменником або словосполученням з кількісним значенням. Напр.: *Ви щиро помігали хотіли — он маєте на алтарі срібло і золото — замість отих ссгп, могли б рабів з неволі вивільняти* (Л.Українка); *Крім нерухомого добра, в старого була ще купа грошей, векселі і яексь поняття про справедливість* (Сенченко). Однинці, що передають динамічний зв'язок, поширюються компонентом зі значенням мети (N_1 — Vf (мати) — N_4 — (на) N_4); *До речі, вона безробітна — та й робити, певно, нічого не здатна, — нудиться, не має грошей на борю* (Підмогильний). У конструкціях, які виражають відношення „посесор — приміщення”, об'єкти господарської діяльності, регулярним є використання дієслів *наймати, орендувати, придбати*, які за значенням корелюють з дієсловом *мати*. ...*Після одруження він навідріз одмовився йти у прийми, хоч свого купця, як і годиться епакальному поетові, не мав, наймав тоді в Голосеві у приватному будинку щось на зразок сіней* (Шкляр).

Конструкції зі значенням наявності у посесора стосунків з іншими особами по лінії родинних, соціальних та функціональних зв'язків на внутрішньопосесивному рівні поділяються на конструкції умовно невідчужуваної та оказіально невідчужуваної належності, які, в свою чергу, характеризують зв'язок як стагичний і динамічний: *Звичайно, я маю тепер не тільки наречену, а й жінку* (Підмогильний); *Нас таки чимале військю, маєм свого отамана* (Л.Українка). Конструкції, в яких ознака (конкретна / неконкретна) об'єкта представляє відношення, що характеризується як відображення (чітке / нечітке) свідомістю суб'єкта поведінки, діяльності об'єкта є суто чотириккомпонентними (С — П — О — (за) Z (N_4), утворюючи спеціалізовані тематичні ради. Динамічні конструкції містять афективно-когнітивну оцінку діяльності чи поведінки: 1) характерна поведінка (*дивак, плагсії, примітив, ідіот*): *Ти, мабуть, маєм мене за примітивна, — сказав Едик* (Мушкетик); — *Товаришу лейтенант, — обурився кореспондент, — ви за кого мене маєте? Це я повинен у газеті боягуза вміщати?* (Білкун); 2) самохарактеристика, де суб'єкт виражений у модально-пропозитивному й порівняльному планах через позицію іменник — зворотній займенник себе: *Колегу мали себе за творців нової техніки, нового технологічного віку* (Дрозд); 3) типова діяльність або соціальний статус (*X має Y у функції Z*): *Варя*

зілля при людях, щоб за знахаря тебе мали (Шевчук); — *Чи справді вона така багачка в селі?* — *За таку її люди мають* (Кобилянська); 4) оцінка діяльності через психічні властивості: *Семен мав брата за дужче розумного, хоча й не поінває йому цілком віри* (Коцюбинський); *Степан. Я як завжди мав Вас за чесну людину* (Кропивницький).

Конструкції органічної належності передають відношення невідчужуваності, які усвідомлюються як обов'язкові для кожного конкретного суб'єкта, і містять фонові знання про те, що кожна істота має частини, органи тіла. Об'єкт володіння може бути представлений як абсолютно або відносно невідчужуваний. Відповідний характер зв'язку — обов'язковий чи вірогідний — на мовному рівні реалізується в базових три- або чотириккомпонентних конструкціях. Зокрема, конструкції з абсолютно невідчужуваним об'єктом, ужиті в загальному значенні, мають трикомпонентну модель: *Людина має голову, руки, серце, печінку, серце, нирки*. У загальному значенні вживається також чотириккомпонентна конструкція (з кількісним об'єктом, атрибутивним поширювачем), яка містить характеристику фізіологічних особливостей вірця: *Астенічний (доліхоморфний) тип має високий або середній зріст, видовожену грудну клітку з підгрудним кутом, довшу шию, вузьке передпліччя, відносно довгі кінцівки, ніжну тонку і бліду шкіру та слабо розвинену підшкірну клітковину* (Посібник).

Навпаки, конструкції з конкретним значенням мають облігаторний атрибутивний поширювач, оскільки обов'язковість наявного зв'язку між посесором та частиною чи органом тіла корелює з атрибутивністю, яка позначає сталу ознаку або стан об'єкта: *Брови Степан мав густі, очі великі, сірі, чоло широке...* (Підмогильний); *Порфирій Федотович мав велику... голову і широкі брови* (Дімаров).

Для конструкцій з відносно невідчужуваним об'єктом класифікуючим компонентом посесивних відношень є необов'язковість зв'язку, що уможливило функціонування структур, які передають місце розташування соматизму на поверхні цілого — тіла. Типовим для реалізації цього значення є прийменниково-відмінкові форми (*на*) N_6 (*нід*) N_5 (*між*) N_2 (*поряд*) N_2 (*влице*) N_2 . Предикат розглядуваних конструкцій виражається тематичними дієсловами або зв'язкою *бути*: *У цього жк Сергія Бурова лице було розмальоване шрами, що лежали на лобі, на щоках, на підборідді — довге волосся трахи прикривало їх* (Ткач); *Під очима в секретаря синці, на щоках мовтуваті каля — напевне, загострення хвороби* (Цюпа).

Оскільки людина являє собою фізичну та духовну єдність, використовуються структури, які репрезентують опосередкований зв'язок фізичного та психічного станів особи. Зв'язок психічного та фізичного станів на мовному рівні передається за допомогою конструкцій моделі $S - P - O - Loc$ ($N_1 - V_f$ (мати, тримати) - $N_4 - (в)$ N_6), де локалізатор виражається соматизмом, що являє собою "орган", через який виявляється внутрішній зміст людської душі або склад характеру, напр.: *Історда одходить від роззубленого лісника... чорнобриве дівчишко, а біля неї увивається ставний закоханець, що має в очах любов та молодецьке безжур'я* (Стельмах); *І хоч затяжкам було для нього весло, але в очах, як і Миколка, тримав цілі броди синької радості* (Стельмах). Перетворення активної конструкції (за характером посесивного зв'язку) в пасивну виражається в заміні логічного суб'єкта об'єктом. На формальному рівні відбувається перетворення прямого додатка в підмет. У розглядуваних конструкціях суб'єкт володіння

виражається за допомогою посесивного родового або його деривата — присвійного прикметника, а також присвійного займенника. В аналізованих конструкціях співвідносні дієслова формують чотири тематичні групи: 1) “глибинного буття”, які вказують на невиявленість ознаки (*ховатися, чіптися*); 2) виявлення певної властивості, характеристики (*виражатися, відбиватися, світитися, випромінюватися*); 3) сприйняття (*відчуватися, чути*); 4) метафоризовані дієслова. У конструкціях з дієсловами, вжитими в переносному значенні, досить чітко розмежується володіння фізичним органом (локалізатором) і наявність / виявленість психічного стану: *В її очах світлились незнані йому чарівні іскри, що, як далеке блимання ватри, приверттали його стомлений погляд...* (Підмогильний); *Вона взяла той пучечок, і в зелено-забутих очах дівчини сплестула таха радість* (Цюпа).

Посесивні конструкції трансформуються у складні іменники або субстантивні словосполучення залежно від функції такого компонента посесивного значення, як постійність / тимчасовість; а також характеру зв'язку між посесором та об'єктом, де об'єкт характеризується як абсолютно чи відносно невідчужуваний. Оскільки структурною особливістю конструкцій з об'єктом на позначення соматизму є обов'язковість атрибутивного поширювача, то вихідною моделлю слід уважати таку: $S - P - Atr - O$; для конструкцій з відносно невідчужуваним об'єктом, відповідно, $S - P - O$. Деривація на базі вихідних семантично елементарних речень відбувається у такий спосіб: *Чоловік має ніс + Ніс є кривий* — *Чоловік, що має кривий ніс, некрасивий* — *Чоловік з кривим носом некрасивий* — *Кривоносий чоловік некрасивий* — *Кривоніс некрасивий*. *Горбоносий матрос нахилився над своєю тільняшкою, і мірні жславі руки його завертілися, неначе жорна, збиваючи білі густі клубки мильної піни* (Ткач); *Руський довоносий отрок говорив сусідові: — Строби́й розв'язати йому руки, він кулаком усіх приб'є* (Хижняк).

У третьому розділі — „*Дифузні типи посесивних конструкцій*” — розглянуті структурно-семантичні особливості посесивних предикативних одиниць, які поєднують ознаки органічної / неорганічної належності.

У роботі виділено й охарактеризовано конструкції зі значенням внутрішнього стану, властивості особи, в яких об'єктом володіння виступають абстрактні сутності.

Зазначені об'єкти є потенційними складовими посесивного простору суб'єкта, оскільки взаємозв'язок характеризується за критеріями постійності / непостійності, відносної невідчужуваності. Посесивні відношення „особа — абстрактне поняття” в мовній реальності відбиваються за допомогою конструкцій, в яких у позиції об'єкта виступають лексеми відповідних тематичних груп: “афективно-когнітивні прояви”; “інтелектуальні якості”; “самопочуття особи, її фізичний стан”; “судження”.

Найпродуктивнішою з-поміж аналізованих посесивних структур є конструкції на позначення афективно-когнітивних проявів суб'єкта. Семантичною особливістю конструкцій розглядуваного типу є суб'єктна спрямованість емоційного стану, оскільки відношення між особами на рівні внутрішнього світу визначаються як інтерактивний акт. Спрямованість емоції зумовлює функціонування вторинного об'єкта, що знаходить вираження в конструкціях моделі $N_1 - Vf(\text{мати}) - (\text{до}) N_2$; *Вона часом мала до нього й жаль* (Шевчук); *Без метушині, без галасу, без*

життєвської мізерії він усе життя старасться людям на теплий, як душа хліб, і всі мають до старого тільки любов (Стельмах).

Факт відчуття, почуття особи може передаватися за допомогою описових форм, де концепт-посесор частково або повністю ототожнюється з простором, що вміщує почуття. У першому випадку типовою є форма на *серці, душі* (на (в) N_3); в *грудях* (в N_3); у другому, відповідно, — у *собі, ньому* (у (в) N_3): *Сидів і безглуздо всміхався, начебто поділяв усі веселощі... Начебто не мав на серці пронизливого суму, який з'їдав мені серце* (Шевчук); **Не було в ньому жодяк страху, стало байдоуже, як і завжди** (Підмогильний); *Здавалося б радіти, бо ж став студентам. Але на душі в Андрія був сум* (Цюпа)

До конструкцій розглядуваного структурно-семантичного типу зараховано також фразеологічні одиниці моделі $N_1 - Vf$ (мати) — N_4 ; (У) $N_2 - Vf$ (бути) — N_4 , в яких лексеми *серце, душа* в позиції об'єкта умовно позначають внутрішній світ людини й ототожнюються з простором, в якому містяться емоції й почуття. Такі структури типові для художньої мови (усього проаналізовано 80 одиниць). Трикомпонентні конструкції моделі ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4 (серце)) характеризують людину згідно з моральними нормами. Атрибутивний поширювач виражається прикметником, вижитим у переносному значенні: **Чоловік має, здається, чорні думки й чорне серце в грудях** (Шевчук); **Воно як маєш серце не з людини, розп'яття — доля кожної людини** (Костенко).

Оскільки внутрішній світ людини представлений через опозицію емоційного світу та суб'єкта на рівні активність / пасивність, регулярними є пасивні конструкції моделі $N_1 - Vf$ (охопити, огорнути) — N_4 ; *Радість охопила його: Темно-гаряча пелена впаля Кольковий на очі, і спершу його пронизав крижаний страх, а потім огорнула нестерпна радість* (Шкляр); *Темна пристрась, що оволодіває нами, сприймається як вища цінність, про яку годі питати „навіщо?“, „звідкі?“, „чому?“* (Основи психології).

Конструкції зі значенням інтелектуальних характеристик особи реалізують два значення: “пізнавальна діяльність” ($N_1 - Vf$ (мати) — N_4); “здібність оцінювати ситуацію, аналізувати її та керуватися цим у своїй діяльності” ($N_1 - Vf$ (мати) — $N_4 - Inf$): *Як хочеш, сину. Маєш розум теж. Але як подумай, щастя йде у руки* (Костенко); **Я мав глузд збагнути, що зв'язаний далеко не втечу, через це вирішив чекати** (Шевчук). Ототожнення інтелектуальної характеристики з простором уможливило функціонування трикомпонентної конструкції, де об'єкт виражений лексемою *голова*: — *Де я мала свою голову, коли він був у неї* (Кобилянська); *Вадим мав не тільки голову, а й руки* (Дімаров).

Класифікуючими ознаками взаємозв'язку „особа — судження” є реальність / гіпотетичність; верифікаційність / неверифікаційність; істинність / хибність. Зазначені поняття мають узагальнене значення, тому вимагають інтерпретації змісту, що зумовлює функціонування складнопідрядного означального речення, де підрядна частина уособлює емпіричний факт, реалію позамовної дійсності. Судження, відбите в узагальненому значенні лексеми *думка*, в поверхневій структурі речення виражається прийменниково-відмінковою формою (про) N_4 , (на) N_4 ; описовими формами *гадки* (в гадці) *не мати про кого? що?* (N_4); *на гадці мати що?* (N_4). Сполучення *думка — Inf* реалізує значення необхідності / можливості дії. Трансформи *мати думку — Inf*, *думав — Inf*,

думав, що – мав думку, що пов'язані синонімічними відношеннями. Інтегральні ознаки синонімічних конструкцій (інваріантний пропозитивний зміст, рівновалентність, інваріантне граматичне значення, подібність синонімічних умов функціонування), дозволяють виявити відповідність аналітичних конструкцій типу *наміритися поїхати* конструкціям типу *мати поїхати*. Сема вимушеності актуалізується тоді, коли зовнішній контекст підкреслює обов'язкове виконання дії на протизагаду значенню семи повинності, в якій наголошується на причині дії. Модальний компонент можливості вживається для позначення вірогідності певної дії. Дієслово означає характер дії за наявністю здібності / можливості зробити щось у певний момент.

До цієї групи слід віднести співвідносні конструкції фразеологізованого типу, в яких підкреслюється сема вищого ступеня здібності (мати – сила (N₄) – Inf). Можливість дії виражається також описовою формою (мати право – Inf) із загальним значенням “бути у стані, змози робити щонебудь”. Третій компонент може виражатися віддієслівним іменником, що акцентує увагу не на власне дії, а на процесі (N₁ – Vf (мати) — N₄ (право) — (на) N₄). Конструкції розгляданого типу функціонують в усіх стилях сучасної української мови. Залежно від значення й мовної функції вживаються модифікації вихідної моделі.

У конструкціях зі значенням самопочуття особи, її фізіологічного стану повідомляється про фізіологічний стан особи, що оцінюється за шкалою, еталоном для якої є позитивна характеристика фізичних відчуттів, дій органів і частин тіла людини. Оскільки відхилення від задовільного фізіологічного стану являють собою мимовільні дії, що виникають стихійно, в мовній реальності фіксується тенденція до використання пасивних конструкцій з суб'єктивним членом у родовому У(N₂) – N₁; У(N₂) – Vf (боліти, щеміти) – N₁), почасти в давальному відмінку N₂ – Vf (боліти) – N₁: — *Невтішні справи, — пахтав головою Муталіб. — Я знаю, — сказав Степан. — У мене порок серця* (Шкляр); *Марта заявила, що голова їй болить, та й справді голова її отупіла, і, не дослідивши лекаді, памандрувала додому* (Підмогилий).

Конструкції, в яких актуалізуються конкретні больові відчуття, мають моделі, що конституюються на базі тематичних дієслів, ужитих, як правило, в переносному значенні (*щеміти, боліти, колоти, удіти*). Для таких одиниць регулярним є використання поширювача, який вказує на локалізацію хворобливого стану. Вираженням є приєднково-відмінкові форми (до) N₂; (під) N₅; (в) N₆ або прислівники: *Вертеп прокинувся серед ночі від того, що в нього пересохло в горлі й палило всередині* (Білкул); *Отут мені, в кілці шиши, то смика, то штрика* (Глазовий); *У Северина Вакуловича аж захотіло в грудях* (Сенченко).

Незначну кількість становлять три- та чотирикомпонентні конструкції з дієсловом *мати*. Це передусім конструкції із загальним значенням, в яких об'єкт виражається лексемою *здоров'я*. Структури, що містять сему тривалого протікання хвороби чи больових відчуттів, зумовлюють формування моделі з атрибутивним поширювачем, в якій об'єктний компонент виражається іменником на позначення органів або частин тіла. Атрибут виявляє суб'єктивно-оцінну інформацію про фізіологічний стан людини.

У конструкціях зі значенням наявності зовнішніх обставин, ситуацій і подій у житті людини позиція об'єкта володіння виражена лексемами тематичної групи „подія”.

Подія як сукупність зовнішніх процесів, які стосуються людини, характеризується

послідовним здійсненням, результативністю, статичністю / динамічністю, кульмінативністю та кількісного ознакою. Тому зв'язок „особа — зовнішні обставини, ситуації та події“ реалізується у моделях з пасивним (У) $N_2 N_1; N_1 — Vf$ (трапитися) — (з) $N_5; N_1 — Vf$ (звалитися) — (на) N_4 та активним ($N_1 — Vf$ (мати) — N_4) суб'єктом: *В кінці зими у Рубіна сталося велике горе* (Сенченко); *Так із Ірочкою пригода трилилася. Вирішила мені кухню побілити* (Білку); *Учора в Лариси був винуватий вечір* (Цюпа); *В Україні буде демократична, правова держава, і ми прхвстично не маємо серйозних політичних конфліктів* (Кримінологія).

Якщо особою оцінюється серія подій, ситуація сприймається узагальнено, реалізуючи значення „стан справ“. Зв'язок „особа — зовнішні обставини“ визначається як симетричний за умови участі двох суб'єктів у здійсненні події. При цьому функціонує конверсивна модель: $N_1 — Vf$ (мати) — N_4 — (з) $N_5; (У) N_2 — N_1$ (подія)). Розмежовуються конструкції з суб'єктивним членом та суб'єктно-предикатні одиниці, в яких актуалізується факт події або участі суб'єкта в її здійсненні: — *Не до неї мені було, — блиснула Тоня до всіх своїми горіхово-карми очима. — В мене екзамен був* (Гончар); — *А, за обміном студентів? Вивчаєте там вірменську? — здогадався професор Христинч, і погляд його пом'якшав. — Так, там складаю іспити з вірменських предметів, а в нас — з українських* (Шкляр).

Конструкції на позначення духовних цінностей особи характеризують посесивний простір, що утворюється духовними цінностями.

Духовна цінність являє собою соціальну константу, яка відбиває способи духовного пізнання дійсності, характеристики знань, умінь і навичок, набутих у процесі соціальних, економічних, виробничих, науково-технічних та інших відношень. Нами було виділено відповідні тематичні групи: „тип діяльності; статус у суспільстві“; „права й обов'язки“; „сприйняття й усвідомлення, відображення дійсності“; „моральна свідомість“; „характеристика діяльності особи, подій у часовому вимірі“; „ставлення до світу та діяльності суб'єктів“. Релятивність семантики об'єкта визначає набір компонентів посесивних відношень і тип структурно-семантичного поширювача.

Статичні конструкції, вжиті в загальному значенні, мають трикомпонентну будову і характеризують посесивний зв'язок за такими параметрами, як тривалість, усталеність і чіткість відображеної свідомістю реальності; номінація певних умінь і навичок за соціальними нормативами: $N_1 — Vf$ (мати) — N_4 (фак, спеціальність); $N_1 — Vf$ (мати) — N_4 (минуле, майбутнє). Конструкції, що відбивають способи поведінки людини у певних ситуаціях суспільного життя, регулювання діяльності, мають чотирикомпонентну будову ($N_1 — Vf$ (мати) — N_4 (час) — Inf). Структурною особливістю аналізованих структур є використання деривата підрядної цільової частини, вираженого прийменниково-відмінковими формами (для) N_2 ; (на) N_4 : *Йшла остання весна, мали ще літо для довернення своїх робіт* (Загребельний); *Розмова з Петровячем відбулася в п'ятницю, так що я мав на каслі два дні* (Дімаров) — *щоб купити (здобути) кахлі; — Прому паня лейтенанта мені при компанії, що я маю два дні на відпустку* (Кобилянська) — *щоб відпочити*. Осередко виділяються конструкції, що відбивають зв'язок „особа — особа“; „особа — абстрактне поняття“ у процесі спілкування (розмова, пропозиція, порада, долаток, справа тощо).

Структура комунікативного акту зумовлює функціонування чотириккомпонентної моделі, визначає формальні засоби для реалізації значення: N_1 — Vf (мати) — N_4 (справа, претензія) — (до) N_4 ; N_1 — Vf (мати) — N_4 (відповідь) — (на) N_4 .

Висновки

У сучасній україністиці посесивність розглядається як одна із універсальних категорій, що виявляється на семантико-синтаксичному рівні й відбиває відношення між двома об'єктами, коли один об'єкт сприймається як елемент особистої сфери іншого об'єкта (особи) або коли один об'єкт (особа) має право володіння чи користування іншим матеріальним об'єктом.

Релевантними ознаками для посесивних відношень є протиставлення “активність — субординативність”; “відчужуваність — невідчужуваність”; “статичність — динамічність”; “входження — включення”. Вихідним вважається зв'язок, що виявляє активний посесор, відчужуваний об'єкт, конверсивність (входження — включення), статичність (постійність) володіння.

Значення посесивності в сучасній українській мові реалізується мовними засобами синтаксичного (предикативні конструкції, субстантивні словосполучення), лексичного (посесивні дієслова, присвійні прикметники та займенники), словотвірного (складні прикметники й іменники-назви), морфологічного (родовий та давальний посесивні відмінки) рівнів. Одиниці всіх рівнів перебувають у системному зв'язку і являють собою однорівневі та різнорівневі деривати. У дериваційній парадигмі виділяється базова конструкція (N_1 — Vf (мати) — N_4), що характеризується симетрією співвідношень власне семантичної, семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної та комунікативної структури. У вихідній одиниці знаходять вираження передбачувані валентність предиката позиції посесора й об'єкта володіння. Така конструкція (на позначення зв'язку „посесор — предмет”) є своєрідним ідентифікатором посесивної ситуації й виявляє такі семантичні компоненти: а) суб'єкт є незалежною субстанцією, носієм активної ознаки володіння; б) об'єкт є залежною субстанцією, не становить частини посесора; в) посесивний зв'язок постійний (статичний).

Процес трансформації демонструє явище асиметрії базової та похідної одиниці на семантико-синтаксичному рівні. Аналіз причин асиметрії зазначених планів, ступеня трансформації базового речення дозволяє визначити співвідносність однорівневих і різнорівневих дериватів, а також виділити шляхом порівняння компоненти посесивних відношень, що виявляються на семантико-синтаксичному та власне семантичному рівнях. Складність, багатокомпонентність значень посесивних предикативних конструкцій ґрунтується на елементарних семантичних опозиціях, які входять до складу значень посесивних конструкцій. Структурний мінімум конструкцій з дієсловом *мати* складають компоненти, обов'язкові з комунікативного погляду. Структурно-семантичні поширювачі конкретизують, уточнюють, доповнюють значення володіння й вказують на вірогідні, можливі елементи ситуації.

Посесивний простір умовно складається з трьох сфер за ознакою належності об'єкта до зовнішньої чи внутрішньої / ідеальної реальності. Референція лексем дозволяє охарактеризувати

об'єкт як відчужуваний / невідчужуваний або такий, що поєднує ознаки обох типів зв'язків. На основі комбінації компонентів виділяються конструкції, що відображають відношення „посесор – предмет”, „посесор – особа” (неорганічна належність); відношення, що характеризують фізичні властивості особи (органічна належність). Окремо виділяються одиниці, що передають психічні, інтелектуальні характеристики людини як психофізичного концепта; відношення на рівні „посесор – подія”, „посесор – духовна цінність” (конструкції дифузного типу).

Зі структурного погляду конструкції неорганічної належності у структурі речення мають три- і чотирикомпонентну будову, де статичність виявляється як постійність володіння, динамічність — як зв'язок за функцією. Трикомпонентна будова конструкцій зумовлена такою організацією семантичних компонентів посесивних відношень: власне володіння; постійність володіння. Семантико-синтаксичні поширювачі чотирикомпонентної структури зумовлені такими семантичними компонентами: атрибутивний поширювач — суб'єктно-оцінна й об'єктивна оцінка об'єкта володіння; локативний поширювач — типова / нетипова позиція у просторі; поширювач зі значенням призначення — тимчасовість володіння.

Конструкції органічної належності вказують на наявність у особи фізичних властивостей і характерних ознак зовнішності, реалізуючи сему не “власне володіння”, а наявності певної зовнішності і фізичних даних, манер, характерних ознак. Функціонування трикомпонентної моделі з абсолютно невідчужуваним об'єктом (обов'язковим членом, органом тіла) можливе лише при генералізованому вживанні: *Людина має очі*. Семантичною особливістю зазначених конструкцій є те, що невідчужувані об'єкти є також унікальними у посесивному просторі посесора.

Конструкції дифузного типу відображають такий зв'язок, де об'єкт володіння становить абстрактну субстанцію, яка є „непредметною” за посесивною ідентифікацією. Посесивний простір утворюють духовні цінності, психічні константи, афективно-когнітивні прояви, інтелектуальні характеристики, зовнішні обставини. Варіанти реалізації основних типів посесивних структур зумовлені дифузним полем семантичних компонентів посесивності.

Внутрішній світ людини в мовному менталітеті представлений через опозицію емоційного світу й суб'єкта на рівні категорії активності / субординативності. Активність суб'єкта формально виявляється у три- або чотирикомпонентних конструкціях. Чотирикомпонентна конструкція функціонує за умови правобічного об'єктного спрямування стану, тоді як зворотнє спрямування передбачає в конструкціях з дієсловом *мати* експліцитне вираження причини стану особи.

Конструкції зі значенням інтелектуальних характеристик особи представляють трикомпонентну модель у випадку констатації інтелектуальних спроможностей у широкому розумінні. Структурно-семантичні поширювачі базової трикомпонентної конструкції відповідають співвідносним трансформаційним рядам: а) вихідна модель — поведінка (діяльність) (локативний поширювач); б) вихідна модель — модифікація якості (атрибутивний поширювач).

Конструкції зі значенням самопочуття особи, її фізіологічного стану мають різне граматичне оформлення залежно від характеристики фізичних відчуттів, дій органів і частин тіла. Відхилення від задовільного фізіологічного стану в мовній дійсності передаються за допомогою пасивних конструкцій із суб'єктивним членом, вираженням родовим або давальним відмінками.

Подія як сукупність зовнішніх процесів характеризується послідовним здійсненням (існує в

певних просторових і часових межах), кульмінативністю, статичністю / динамічністю та кількісною ознакою, що зумовлює функціонування конструкцій з кількісним, темпоральним і локативним поширювачами. На вживання конструкцій з пасивним суб'єктом впливають такі компоненти, як раптовість, несподіваність (характеризують динамічний зв'язок). Окремо виділяються конструкції за функцією, де конкретизується роль діяча.

Конструкції зі значенням наявності в особи духовних цінностей становлять найчисельнішу групу з-поміж структур дифузного типу. Духовна цінність визначається як соціальна константа, яка відбиває способи духовного пізнання дійсності, характеристики знань, умінь і навичок, набутих у процесі соціальних, економічних, виробничих, науково-технічних та інших відношень. Лексеми, що займають позицію об'єкта володіння, формують тематичні групи: "тип діяльності; статус у суспільстві"; "права й обов'язки"; "сприйняття й усвідомлення, відображення дійсності"; "моральна свідомість"; "характеристика діяльності особи, подій у часовому вимірі"; "ставлення до світу й діяльності суб'єктів". Більшість конструкцій розглядуваного типу конституюється на базі дієслова *мати*, тому є виявленими в усіх стилях сучасної української мови. У цілому, можна визначити конструкції моделі $N_1 - V_f(\text{мати}) - N_4$ та їх модифікації як спеціалізовані у вираженні зв'язків „посесор – духовна цінність”.

Список публікацій за темою дисертаційної роботи:

1. Мишеніна Т.М. Про основні засади визначення структури синтаксичних конструкцій з дієсловом „мати” в українській мові // Наука і сучасність: Зб. наук. праць Національного пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. Т. XXXIII. Серія: Педагогіка. Філологія. – К.: Логос, 2002. – С. 235-244.
2. Мишеніна Тетяна. Конструкції неорганічної приналежності в українській мові // Рідний край (Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах). – 2002. – №2(7). – С. 49-54.
3. Мишеніна Тетяна. Синтаксичні конструкції моделі *мати за кого? що?* в українській мові // Мандрівець. – 2002. – №5-6 (34-35). – С. 35-38.
4. Мишеніна Т.М. Структурно-семантичні особливості посесивних конструкцій на позначення афективно-когнітивних станів людини // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / Редкол.: В.І.Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: Т-во „Знання” України, 2003. – С. 41-43.
5. Мишеніна Тетяна. Конструкції зі значенням наявності в особи духовних цінностей в українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 11. У 2 частинах / Укл.: Анатолій Загіпко (наук. ред.) та ін. – Част. I. – Донецьк: Дон УНУ, 2003. – С. 177-183.
6. Мишеніна Тетяна. Конструкції з родовим посесивним і присвійним прикметником (на матеріалі роману А.Хижняка „Данило Галицький”) // Мандрівець. – 2004. – №3(50). – С. 47-50.
7. Мишеніна Т.М. Лексеми тематичної групи „час” в позиції об'єкта володіння посесивної предикативної конструкції // Науковий Вісник Волинського держ. ун-ту ім. Л.Українки. – 2002. – №6. – С. 202-205.
8. Мишеніна Т.М. Динаміка зміни тематичного поля синтаксичних конструкцій з дієсловом *мати* в українській мові // Наукові записки: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. Випуск 3 / Відп. ред. Н.Л.Ваницька. – Вінниця: ВДПУ, 2001. – С. 210-214.
9. Мишеніна Т.М. Філософічність концепта „серце” в історії української мови // Семантика мови і

тексту: Зб. статей VI Міжнародної конференції: Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 399-402.

10. *Мишеніна Тетяна* Складений дієслівний присудок моделі *мати + інфінітив* в українській мові // Складні питання вузівського курсу української мови: Навч. посібн. – Кривий Ріг, 2001. – С. 66-72.

АНОТАЦІЯ

Мишеніна Т.М. Структурно-семантичні особливості синтаксичних конструкцій посесивності в сучасній українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2005.

У дисертації досліджується типологія конструкцій посесивності та їх структурно-семантичні особливості в сучасній українській мові.

Посесивність розглядається як одна з універсальних категорій, що виявляється на семантико-синтаксичному рівні і відбиває відношення між двома об'єктами, коли один об'єкт сприймається як елемент особистої сфери іншого об'єкта (особи) або коли один об'єкт (особа) має право володіння чи користування іншим об'єктом (матеріальним). Посесивне значення реалізується на словотвірному, лексичному й синтаксичному рівнях. Одиниці всіх рівнів перебувають у системному зв'язку і становлять однорівневі та різнорівневі деривати. З позиції трансформаційного синтаксису виділяється базова посесивна конструкція, що конституюється на базі дієслова *мати*.

Процес трансформації демонструє явище асиметрії між базовою й дериваційною одиницями на семантико-синтаксичному рівні. Аналіз причин асиметрії вказаних планів, ступеня трансформації ядерного речення дозволяє визначити співвідношення однорівневих та різнорівневих дериватів, а також виділити шляхом порівняння компоненти посесивних відношень, які відбиваються на семантико-синтаксичному й семантичному рівнях.

Складність, багатокomпонентність значень посесивних предикативних конструкцій базується на семантичних опозиціях (активність / пасивність посесора; статичність / динамічність посесивного зв'язку; відчужуваність / невідчужуваність об'єкта володіння), що є релевантними при визначенні характеру посесивного зв'язку, а також зумовлюють структуру й семантику посесивних конструкцій.

Ключові слова: посесивність, посесивний зв'язок, посесор, об'єкт володіння, семантичний компонент посесивного зв'язку, трансформаційний аналіз, органічна/ неорганічна належність, належність дифузного типу.

АННОТАЦІЯ

Мишеніна Т.М. Структурно-семантические особенности синтаксических конструкций посесивности в современном украинском языке. – Рукопис.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет

имени М.П. Драгоманова, Киев, 2005.

В диссертации исследуется типология конструкций посессивности, а также их структурно-семантические особенности в современном украинском языке.

Посессивность рассматривается как одна из универсальных категорий, которая проявляется на семантико-синтаксическом уровне и отображает отношения между двумя объектами; при этом один объект воспринимается в качестве элемента личностной сферы другого объекта (особы) или один объект (особа) имеет право владения или пользования другим материальным объектом.

Установлено, что посессивное значение реализуется на словообразовательном, лексическом, морфологическом и синтаксическом уровнях. Единицы всех уровней пребывают в системной связи и представляют собой одноуровневые и разноуровневые дериваты. В деривационной парадигме выделяется ядерная посессивная конструкция ($N_1 - Vf$ (иметь) – N_4), которая конституируется на базе глагола *иметь*. Ядерная конструкция характеризуется симметрией соотношений семантической, семантико-синтаксической, формально-грамматической и коммуникативной структур. В базовой модели имеют выражение позиции посессора и объекта владения; при этом позиции определяются валентностью предиката. Такая конструкция выражает связь «посессор – предмет» и функционирует как идентификатор посессивной ситуации, выделяя следующие семантические компоненты: а) субъект выступает как независимая субстанция, носитель активного признака владения; б) объект выступает как зависимая субстанция и не является частью посессора; в) посессивная связь постоянная (статичная).

Процесс трансформации демонстрирует явление асимметрии между базовой и деривационной единицами на семантико-синтаксическом уровне. Анализ причин асимметрии указанных планов, степени трансформации ядерного предложения позволяет определить соотношение одноуровневых и разноуровневых дериватов, а также выделить путем сравнения компоненты посессивных отношений, которые отображаются на семантико-синтаксическом и семантическом уровнях. Сложность, многокомпонентность значений посессивных предикативных конструкций основывается на элементарных семантических оппозициях (активность / пассивность посессора; статичность / динамичность посессивной связи; отчуждаемость / неотчуждаемость объектов владения), которые входят в состав значений посессивных конструкций.

Определено, что посессивное поле условно состоит из трех сфер по признаку принадлежности объекта к внешней или внутренней / идеальной реальности. Референция лексем позволяет охарактеризовать объект как отчуждаемый / неотчуждаемый или такой, который соединяет признаки обоих типов связи. На основе комбинации компонентов выделяются конструкции, отображающие отношение «посессор–предмет», «посессор – особа» (неорганическая принадлежность); отношения, характеризующие физические особенности человека (органическая принадлежность).

Отдельно выделяются единицы, передающие психические, интеллектуальные характеристики человека как психофизического концепта; отношения на уровне «посессор – ситуация», «посессор – духовная ценность» (конструкции диффузного типа). Отношения в

пределах посессивного пространства диффузного типа несут функциональный характер, поскольку отображают результат познания человеком объектов социальной и духовной действительности. В этом случае происходит фактически только перенос сформированной модели «посессор – отношение владения – объект владения». При этом категориальное значение посессивности приобретает относительный, не направленный характер.

Структурный минимум конструкций с глаголом *иметь* составляют компоненты, обязательные с коммуникативной точки зрения. Структурно-семантические компоненты конкретизируют, уточняют, дополняют значение владения и указывают на вероятные, возможные связи. Анализ семантических компонентов, характеризующих посессивную связь и определяющих вектор трансформации / модификации базовой единицы, позволяет рассматривать посессивные конструкции в их системной организации.

Ключевые слова: посессивность, посессивная связь, посессор, объект владения, семантический компонент посессивной связи, трансформационный анализ, органическая / неорганическая принадлежность, принадлежность диффузного типа.

SUMMARY

Mishenina T.M. Structural and semantic peculiarities of possessive syntactical constructions in the modern Ukrainian language. Manuscript.

Thesis for a Degree of Candidate of Philological sciences by the speciality 10.02.01 – the Ukrainian Language. – Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2005.

This dissertation investigates the typology of possessive constructions and their structural and semantic peculiarities in the modern Ukrainian language.

Possession is treated as one of the universal categories that manifest it self on the semantic and syntactic levels and reflects an object to object relation of either possessing or being possessed. The possessive meaning is realized on the word-building, lexical and syntactic levels. Units at all levels are inter-dependant presenting derivatives at the same or different levels. In the derivational paradigm with the meaning of possession special attention should be given to the possessive construction based on the verb “to have”.

The transformation procedure exemplifies asymmetry between the basic and derivational units in terms of semantics and syntax. Analysis of reasons causing the asymmetry in question and transformational degree of the nuclear sentence help to define the interrelationship between derivatives of the same and different levels. By way of comparing them the constituents of possessive relations at the semantically-syntactic and semantic levels are determined.

Complex character of possessive predicate constructions is based on the elementary semantic oppositions (active versus passive character of the possessor, static versus dynamic character of the possessive connection, alienability versus inalienability). The thesis investigates the semantic constituents which eventually are relevant in defining the origin of the possessive connection as well as determining its structure and semantics.

Key words: possession, possessive connection, possessor, object of possession, semantic constituent of possessive connection, transformational analysis, organic\ non organic character of possession, diffused possession.

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

Підпи
Папір

